

Kéri László:

SZOCIALIZÁCIÓS FESZÜLTSEGEK ÉS AZ IFJÚSÁG KÖZÖSSÉGEI

A szocializációs feszültségek és az ifjúság közösségei címben jelölt összefüggések egyszerre egy állítást is és egy tagadást is rejtenek magukban. Állítást annyiban, amennyiben az ifjúság közösségei szocializációs feszültségek teremtői is. Az ifjúság jelenlegi közösségei nagyrészt okozói azoknak a szocializációs feszültségeknek, amelyek nagyonis jól ismeretek manapság.

Másrészt pedig tagadás abban az értelemben, hogy a jelenleg felhalmozott ifjúsági szocializációs feszültségek jó része tulajdonképpen közösségek által vezethetőek le, avagy hosszabb távon szüntethetőek meg.

A kényszerteremtette közösségek szerepe

A fiatalok felnőtté válásuk során számos olyan pszeudo közösség tagjaként léteznek, amelyekben a maguk választotta jelleg a legritkábban tapintható ki, és ezeknek a közösségi mivolta nagyonis kérdéses. Ezen a konferencián számos előadás foglalkozott már a közösség fogalmával, így nem is nagyon látom feladatommak annak boncolgatását, hogy melyik közösségi alakzat, milyen mértékben meríti ki vagy nem meríti ki a közösségi jelleget, mennyiben csak látszólagos e jellegzetességük. Ehelyütt elegendőnek látszik pusztán magának annak a ténynek a rögzítése, hogy az utóbbi évtizedben felnőtt korosztályok döntő többsége olyan közösségeket tapasztalt meg mindennapi életében, ahol a magaválasztotta mivolt, ahol a tényleges alakíthatóság csak egy egészen elenyésző kisebbség számára jelenthetett napi és átélhető élményt. E kényszerű keretek közötti közösségiség, ez a pszeudo jelleg számtalan

olyan negatív mintatanulásnak a terepe, amelyek a jelenlegi szocializációs feszültségek többségét adják.

Az iskolában szerzett tapasztalatok feszültségmezői

A mai tizen- és huszoneves korosztályok döntő többsége - úgy kétharmada számára - mindennapi életének alapvető élményét az iskolarendszer intézményesített világa jelenti jó 11-12 éven keresztül. Ez a döntő élmény azt jelenti, hogy mindennapjainak egyre nagyobb hányadát a '80-as' években már a nap legjelentősebb részét, aktív részét elfoglalja az iskolarendszer. Nemcsak abban az értelemben, hogy fizikailag jelen kell lenni, hanem az iskolarendszer által teremtett feladatok, elfoglaltságok ráterpeszkednek az egyéb hasznos órákra is. Egyébként még megfigyelhető az a '70-es évek elejétől, hogy folyamatosan növekszik azoknak a száma, akik a nap mind nagyobb részét 7-10 órát legalább az iskola keretei között töltenek. Tehát ez a legátfogóbb közösségi keret abban az értelemben is mint időtényező, de abban az értelemben is, mint a saját kortársak megismerhetőségének világa, hiszen az iskolarendszer nem egyszerűen tudásosztás, átadás, hanem a kortárs csoportok kényszer közösségi keretei is. Ezt érdemes egy kicsit részletesebben is szemügyre vennünk, hogy mit jelent tartalmi vonatkozásban.

Egyrészt az iskolarendszer ebben az életszakaszban a társadalomról való tanulás első számú terepe. Olymódon is terepe, hogy ez a tanulás nem mint individuális tevékenység, hanem mint társas tevékenység - tehát sokszoros megerősítések és cáfolatok tömegével - az együttes élmény teremtetten markáns szerepe fontos a szocializációs folyamatban. Azonban ez a tanulási folyamat számtalan paradoxon közepette zajlik. Nézzük végig ezeknek az ellentmondásos helyzeteknek a legfontosabb vonásait.

- Az iskolát, az iskola szabályrendszerét, az iskolai elfoglaltságot elvileg az a tény legitimálja, hogy ez tudásel-

osztó, tudást adó intézmény. Viszont azt is tudjuk, hogy ez a tudást elosztó intézmény az elmúlt időszakban egy rendkívül tudásellenes környezetben volt kénytelen működni. Mit értsünk tudásellenességen? Röviden ezúttal azt, hogy a társadalom folyamatosan nem fordítja ezt az elegendő méretű anyagi eszközt az iskolarendszer fenntartása és bővített újratermelése számára, amelynek alapján el lehetne hinni és be lehetne bizonyítani, hogy tényleg ez az az alrendszer, amelynek első számú hivatása a társadalmi tudás újratermelése és elosztása. Számtalan elemzés, tanulmány, írás bizonyította már be az elmúlt 10 év során azt, hogy az iskolarendszer tulajdonképpen egyre szűkülő anyagi bázison kénytelen megoldani nem hogy ugyanazt, hanem egyre bővülő feladatrendszerét. Egyfelől van tehát a tudás fontosságának verbális hangoztatása, másfelől pedig a tudás látványos veresége a társadalmi környezetben, amely több értelemben is kitapintható.

Kimutatható egyrészt abban, hogy minél képzettebb a munkaerő, minél többet tud, annál inkább hátrányt szenved pályakezdő pozíciójában. (Gondoljunk itt a pályakezdőként vesztett bértömegre, mit jelent az, ha valaki minél tovább tanul, mekkora az általa elvesztett jövedelem, illetve a családja által, a finanszírozó család által elvesztett jövedelem.) Másrészt ezt a tudásellenességet még jobban visszaigazolják az elhelyezkedési viszonyok, ahol egyáltalán nem derül ki az, hogy az iskolában megszerzett tudás mennyisége mennyiben segítené elő a pályakezdést, életkezdést, hanem nagyonis az derül ki, hogy az életkezdés szakaszában egészen más típusú praktikus tudásoknak van jelentősége, mint amit az iskola szentesített érdemjegyeivel. Ennek kapcsán nem árt megemlékezni arról, hogy épp a most felnövekvő korosztályok életében az elmúlt évtizedben épült ki egy olyan második és harmadik gazdaság, amely egészen másképp díjazza és foglalkoztatja a munkaerőt, amelyik eléggé el tud tekinteni a formális iskolarendszerbeli tudástól, sőt azt lehet mondani, hogy attól egészen függetlenül osztja el a jövedelmeket. A felnövekvők számtalan példát látnak arra, hogy az iskolarendszerben látványosan

vereséget szenvedők milyen hamar tudnak befutni anyagi jövedelemszerző karriereket mindenféle egzakt és iskola által szentesített tudások nélkül is. S ha ez a tapasztalat széles körben megszerezhető, akkor talán nem kell mondani, hogy milyen mértékben járhatja le az iskolában szerezhető tudás valószínű társadalmi értékét.

- Mindinkább szétesni látszik tehát az iskolarendszer elemi legitimitációja, a tudásozítás, tudásszerzés, és igen nehéz komolyan venni az iskolai teljesítmények fontosságát, amikor a társadalmi környezet nem hogy nem igazolja vissza, hanem egyszerűen azt sugallja, hogy nem éri meg tanulni. Ennek a legitimitáció veszteség feltehetően igen fontos tényezője az a folyamat, ahogy maga a pedagógus munka leértékelődött, és ahogyan az egész pedagógus társadalom kiszorult a társadalom perifériájára - mind anyagi, mind pedig egyéb megbecsülési formák tekintetében. Az eddig elmondottakat úgy összegezzük, hogy ma az iskolarendszernek - amelyik végülis magában foglalja a felnövekvő korosztályok döntő többségét a nap nagy részében - egy olyan alapvető ellentmondással kellene megbarátkoznia, hogy lényegi tevékenységét a társadalmi folyamatok nem igazolják vissza, ezért merőben külsődleges eszközökkel kellene elérnie azt, hogy az ifjúság komolyan vegye az ott folyó munkát. Ezen eszközök nagy része pedig igencsak távol áll attól a demokratikus magatartástól, amelyet az iskola verbálisan hirdetni szokott (de ennek tanulságaira majd még később visszatérünk).

- Az iskolarendszeren belüli szocializációs paradoxonok másik fontos vonása adódik abból, hogy az iskolába beépülő ideológiák többsége olyan kollektivistikus társas értékrendet, olyan altruista magatartástípust favorizál, amelyet mindennapi gyakorlatában pedig százszor cáfol. Vonatkozik ez azonban magára a tanulási tevékenységre, amelyik egy kollektivistikus értékrend közepette pillanatonként mutatja meg "az individuális teljesítmény mindenek előtt" valóságát, és a

versenyszellem szakadatlan mivoltát, amelyik arra kényszeríti már kisgyermek korában a felnővekvőket, hogy a létező szolidaritás szálakat, az individuális teljesítmény favorizálása mentén azonnal kénytelen legyen elmetszeni. Elvileg tehát társas, gyakorlatilag nagyonis egyéni az a tevékenység, amit itt folytatni kell. S ennek a feloldhatósága megint csak számtalan feszültség teremtődésével realizálódik a mindennapi életben.

- Az iskola olyan ideológiát jelenít meg, ahol az egyenlőség az alapeszmény, pedig jól tudjuk, és minden kutatás ezt bizonyítja, hogy az iskola végülis tehetetlen a társadalom felől jövő különböző egyenlőtlenségekkel szemben. Ez egyrészt jelenti azt is, hogy ma már nemigen képes a különböző típusú egyenlőtlenségek tompítására, hanem inkább megállja a helyét az az állítás, miszerint az iskolán belül ezek az egyenlőtlenségek még tovább fokozódnak, jegyekké manifesztálódnak és a verbális teljesítmény kizárólagos mérésére képes iskola-rendszer tulajdonképpen nem tesz mást, mint azt, hogy a társadalom egy szűk értékrendjét emeli, manifesztálja kizárólagos értékrenddé.

Nincs terünk ehelyütt részletesebben kibontani a vázolt paradoxonok teljes szerkezetét. Elégedjünk meg ehelyütt pusztán magának a ténynek a rögzítésével, miszerint a felnővekvő korosztályokat egy olyan intézményrendszer veszi körül mindennapi életünk során legátfogóbb módon, amelyik az élet minden percében számukra nehezen feldolgozható paradox helyzeteket teremt. Véleményem szerint a szocializációs zavarok egyik legfontosabb forrását tájoljuk be azzal, ha pontosan megértjük ezen összefüggések valódi jelentőségét.

Mit tanulhat meg a gyerek 10-12 év során egy ilyen intézményrendszerben? Megtanulhatja például azt, hogy minden közösségi ideológia ellenére csak magára számíthat, ha konfliktusba kerül - akár tanáraival, akár diáktársaival, akár bármilyen külső társadalmi tényezővel. Megtanulhatja azt is, hogy e-

zeknek a konfliktusoknak a feloldására tulajdonképpen semmilyen elfogadható intézményesített forma nem áll rendelkezésre az iskolarendszerben. Mások sorsán és a maga kárán is azt látja, hogy a konfliktuskerülés az eredményesebb megoldás, a saját gondok kerülőúton való elintézése. Ugyanis a nyilvánosság, az osztály vagy az iskolai közösség nyilvánossága nem annyira segítő erejű, mint inkább büntető-szankcionális eszközként rögzül a gyerekek tudatában.

Meg lehet tanulni a beleszólásnélküliséget, az alávett alávettvalói szerepet, azt, hogy az ember egy olyan intézményrendszer része, amelynek alakulásában, stratégiai döntéseiben semmilyen módon nem vehet részt. Természetesen vannak olyan formális intézmények - főleg a középiskolások világában létező diákszéletemi szisztéma tölthetné be ezt a szerepet -, amelynek kifejezetten az lenne a funkciója, hogy megtanítsa egy olyan beleszóló, partnerjellegű magatartásmódra, amely elvileg szemben áll ezzel az alávettvalói attitűddel. De jól tudjuk azt is, hogy ezek valószínű működése olymértékben esetleges, véletlenszerű, és annyira intézményesítetten megóvott a valódi konfliktusok kihordásától, hogy nyugodtan eltekinthetünk ezeknek tényleges magatartásformáló szerepétől. Marad tehát ennek a beleszólásnélküliségnek, ennek a végrehajtói mentalitásnak a begyakorolhatósága.

Túlélési stratégiák tanulhatók meg, és ezeknek pedig elsősorban a defenzív típusai, ami azt jelenti, hogy ebből igen ritkán alakul ki aktív viszony saját környezetem megváltoztathatóságához. Végül pedig maga a tudás, az iskolában istenített és állítólag mért tudás minősége is nagyon kérdéses, mert ez a jegyekkel, mérhetőséggel összekötött tudás, ez sokkal inkább up to date tudást jelent, vagyis egy olyan, a pillanatnak szóló, az aznapi tanár igényeinek és az aznapi lecke ismeretének szóló tudást jelent, amelyből egyáltalán nem következik az, hogy általában is érdemes tudni, és általában a felelősi szituáción is fontos átlátni, ismerni a világot.

Elismerem, hogy ez viszonylag lesújtó körkép. Talán azért mégis szükségesnek látszik a szocializációs feszültségek fel-

halmozódása során ilyen terjedelemben foglalkozni az iskola-rendszerrel, mert még mindig rendkívül széleskörű illúzió él az iskolával kapcsolatban, miszerint ezekenek a problémáknak a megoldása, megoldhatósága is az iskolán belül kellene, hogy történjen, és nem világos, hogy ennek pont az ellenkezője zajlik éppen az ember természetével ellentétes magatartásmódnak és mentalitásmódnak a kialakulása tartható fő szabálynak.

A politikai közösségekről

Részint az iskolában, részint pedig amellé beépülnek a korosztályosan felépített politikai szerveződések, amelyeknek - jól tudjuk - igen csekély autonómiájuk van, és alapvető természetüket mégiscsak a befoglaló iskolai szervezet határozza meg. Saját vizsgálataink a 80-as évek derekán is azt erősítették meg sokoldalúan, hogy ezek a szervezetek a gyerekek fejében nem válnak el az iskola egyéb funkcióitól, hanem az úttörő- és a KISZ-mozgalmat az iskolai alávetettség egy újabb, furfangosabb formájaként tartják számon maguk között. Az előbb az alattvalói szerepről beszéltem, de talán nem árt pontosítani ezt a kifejezést. Többen vannak a politikai szocializációs szakirodalommal foglalatosskódók között azok, akik az elmúlt egy-két évben azt mondják, hogy már ez sem igazán fedi le azt, ami valójában történik ezekben a szervezetekben. Mert az alattvaló, az valamitől fél, az mégis egyfajta alávetettségi minőségen alapuló viszonyulás. Az újabb korosztályoknál viszont az az érdekes, hogy már ez a félelem sem tapintható ki, hanem sokkal pontosabb arról beszélni, hogy a közöny a szervezőereje ennek a szembenállásnak és a teljes apátia, a teljes érdektelenségben való viszonyuláskényszer elfogadása jellemzi.

A középiskolákban (és természetesen a felsőoktatásban) az utóbbi egy-két évben úgy tűnik, hogy éppen e téren tapintható ki valami egészen fontosnak tekinthető elmozdulás.

A hagyományos, fölülről kiépített politikai szerveződésekkel szemben, úgy tűnik, hogy mindinkább megerősödnek azok a szövetségek, azok a próbálkozások, amelyeknek egyáltalán nincs közüük központi törekvésekhez, hanem olyanok kezdenek mind népszerűbbé válni, amelyek belső korosztályi igények alapján formálódtak ki. Az még egy nagy kérdés - és a közeljövő kérdése -, hogy a változások iránt amúgy sem fogékony iskola-rendszer mennyiben tűri el ezeknek a rugalmas, változékony és a jelenlegi logikát teljesen keresztbeverő szerveződéseknek a működését a maga kebelén belül. Emlegetésükkel már rá kell térnünk egy újabb közösségi típusnak az elemzésére.

A kortárs csoportok szerepéről

Az idei évben sokkalta nagyobb figyelmet kapott a tömegkommunikációban azoknak az ifjúsági szerveződéseknek a világa, amelyek tulajdonképpen már évek óta ott feszültek a magyar fiatalok szocializációs erőterében, de mindeddig nemigen méltatta őket a társadalom arra, hogy szélesebb körben foglalkoztassanak velük. Ezek a szerveződések azonban olyan méreteket öltöttek, és annyira beivódtak ma már a mindennapi politikai folyamatokba, hogy az ifjúsággal csak felületes módon foglalkozók számára is megkerülhetetlenné vált, hogy elemezzék ezek tanulságait.

Tény, hogy ezek az új mozgalmak sok szempontból átfedik a kortárs csoportok világát. Valóban, az alternatív mozgalmak egy jelentős része a fiatalkori kortárs csoportokból szövődik, de ezeknél több is és másabb is. Ha az ember ideillő szakirodalmat olvasgat, feltűnik az, hogy a szerzők döntő többsége az alternatív mozgalmakat úgy állítja szembe az intézményesített világgal, mint, hogy ha ezek a mozgalmak lennének a kedvező tendenciák, a jó tulajdonságok, a pozitív fejlemények kihordói, szemben az intézményekkel, amelyekben pedig csak csupa rossz történhet. Az igazság azonban az, hogy e kortárs csoport alapú szerveződések is számtalan olyan szocializációs feszültséget halmoznak föl, és kénytelenek eltérni maguk kö-

zött, amelyek az intézmények világában is megfigyelhetőek voltak.

Intézeti kutatásaink során az elmúlt másfél évtizedben készültek esettanulmányok hét-nyolc különböző alternatív mozgalmról, és kifejezetten arra koncentráltunk, hogy milyen politikai szocializációs tanulságokat tudnak fölmutatni ezek az új szerveződések. Azt láttuk, hogy ezekben az alternatív mozgalmakban számtalan pozitív vonás mellett ott munkálnak azok a szocializációs problémák is, amelyek a korosztályok viselkedésében egyébként is kimutathatóak. Botorság lenne azt hinni, hogy az ezekben a mozgalmakban résztvevők valami teljesen más típus, egészen más politikai kultúra letéteményesei vagy másokra nem ugyanaz a társadalmi valóság jelentett szorító erejű kényszerformáló nyomást. Ugyanazok a problémák láthatóak az alternatív csoportok mindennapi működésében is, amelyeket az intézményesített keretek között lévők magatartásaiban is kitapinthatunk. Nem részletezzük ezeket a gondolatokat, pusztán felsoroljuk néhány olyan jellegzetességüket, amelyek elgondolkoztatóak. E csoportoknál ugyanolyan erős a vezetéstől való függés, a vezetői dominancia, mint a szervezetekben. Ugyanúgy megfigyelhető, hogy a csoportok tagsága rendkívüli módon kiszolgáltatott önnön tagsági szerepének, vagyis várja az irányítást, és kevésbé képes a szervezet tényleges befolyásolására.

Másfelől megfigyelhető az a kiválasztottság tudat is, amelyre - igaz a csoportok többsége - rákényszerül a külső nyomás miatt. További feszültségforrás az alternatív csoportok működésében a generációs problematika, amely abból adódik, hogy legtöbbször egy-egy ilyen mozgalom az alapító korosztály harcaival függ össze, addig létezik igazán, amíg ez az alapító generáció kellő energiát tud fordítani a szerveződés fenntartására. Mihelyt azonban jönnek a családalapítás, pálya- és, életkezdés egyéb irányú terhei, amelyek fokozatosan elvonják az alapítókat a mozgalom fenntartásából, óriási kérdés az újonnan bekerülők számára a tradíciók átadása, és a legtöbb mozgalom nem tudja megoldani intézményesen azt a hagyományo-

zást, azt a csoport ideológiai átadást, a felhalmozott taktikai és egyéb ismeretrendszer örökítését, amely feltétlenül szükséges a csoport működtetéséhez. Ezért nem véletlen, hogy a legtöbb alternatív csoport egy-két évnyi működés után szembenéz belső generációs feszültségekkel. Az alternatív mozgalmakban megfigyelhető szocializációs feszültségek legtöbbször azonban nem annyira a belső, a működésből adódó problémákkal magyarázható. Ma e feszültségek többsége a külső környezet általi el nem fogadás miatt keletkezik.

A legtöbb szerveződésnek naponta szembe kell néznie azzal, hogy a hatalmi intézményi környezet nem jó szemmel nézi létezésüket. Legjobb esetben eltűrik őket, igen ritkán, ha segítik működésüket, és az sem gyakori, ha a helyi hatalmi szervezetek mindent megtesznek azért, hogy az ő területükről eltűnjön egy-egy ilyen mozgalom, és úgymond nyugalom legyen. Ez az a probléma, melynek megértése jobban elvezethet ahhoz, hogy miért lehet látni az alternatív mozgalmakon belül sok olyan fiatalembert, akik a bizalmatlanság, az intolerancia és a konfliktusképtelenség nagyobb szintjét képviselik, mint ahogy az esetleg egyéb kortársaik között megfigyelhető.

A hatalmi intézményi környezet még csak most tanulja meg az együttélést ezzel a magától szerveződő Magyarországgal. Ráadásul ebben az önszerveződési folyamatban országsszerte megfigyelhető, hogy kitüntetett szerepet játszanak a fiatalabb korosztályok. A helyi hatalmi képviselők között pedig egészen más korosztály a domináns elem. Ezért egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy az ilyen jellegű konfliktusok nagyon könnyen felveszik az öregek kontra fiatalok közötti harc jól ismert színterét. Ez pedig egy olyan újabb feszültségi tényező, amelyik a már korábban felsoroltakkal együtt szintén a bizalmatlanság terjedését szolgálja. Ott is politikai jellegűnek tekintik sokszor a fiatalok tevékenységét, ahol az égvilágon semmi köze nincs ennek a politikai hatalmi viszonyokhoz. Pusztán attól, hogy maguktól léteznek, hogy semmiféle központi előírás nem akarta működésüket, hogy a helyi hatalmi gondolkodásba semmiképpen nem fér bele egy ilyen -

az ő szemükben - divatszerű képződménynek a léte. Így igen könnyen - legyenek akár kultúrális, akár honismereti, akár környezetvédő, akár pedig valamilyen nemzeti problematika mentén szerveződők - belekerülnek a direkt hatalmi politikai játszmák erőterébe. S ilyenkor a harc többnyire egyenlőtlen kimenetelű.

A mozgalmak kényszer politizálódása még akkor is megfigyelhető, ha elve deklaráltan önkorlátozó jellegűek.

Az előbb vázolt problémák már messze túlmutatnak a szocializáció, a kortárs csoport, a közösségek háromszöge által behatárolt területen. Az értelmezés során a politikai rendszer működése egészével kell már számot vetnünk, ha ez utóbbi problémaköröket is reálisan fel akarjuk mérni. Így tulajdonképpen a formális politikai rendszer működésképtelenségének növekvő mértékéről kell beszámolnunk akkor, amikor a kortárs csoportok, alternatív mozgalmak által behatárolt szerveződések szocializációs feszültségeit mérlegeljük.

Ezért törvényszerűnek tekinthető e szerveződések globalizálódási tendenciája még akkor is, ha egyébként önmagukat egycélúnak vagy pedig nagyonis egy-két társadalmi területre korlátozottnak vallják. Amíg a politikai rendszer működése nem lesz hatékony és legitim, addig ezek a szerveződések törvényszerűen kerülnek bele olyan erőterbe, amelyben egyébként nem lenne szándékuk résztvenni. Ha marad ez a helyzet, akkor természetesen nincs más perspektíva, mint az állandó konfrontáció. Így ennyiben ezeknek a szocializációs feszültségeknek a tanulságai messze túlmutatnak pusztán egy korosztály szocializációs problematikáján, és az egész rendszer szocializáló képességei válnak kérdésessé.

Végül

Az eddig felsorolt jelenségeket végig lehetne gondolni egy más összefüggés mentén is. A bevezetőben már jeleztük, hogy a szocializációs feszültségeknek éppen levezetői, keze-

lői is lehetnének az ifjúsági közösségek. Az elmondottak alapján világos, hogy így, ebben a formában alkalmatlanok rá. De lehetne mindez másként is. Ha az ifjúság közösségei a maguk belső logikája alapján fejlődhetnének ki; ha választásuk és működtetésük autonóm módon történhetne; ha egy olyan túrelmes hatalmi környezet venné körül őket, amelyik tisztában van azzal, hogy az újabb korosztályok hely- és közösségtaláló törekvései mindigis konfliktusos folyamatok közepette zajlanak; ha; ha, ha, ha, ... Ha mindez teljesülne, akkor már nem is a mai rendszerről beszélünk. Mégis azt kell mondanunk, hogy az elmúlt évtizedek által felhalmozott szocializációs feszültségekkel együtt élni, s ezek következményeit viselni így is óriási teher lesz ennek az országnak. A még most gyermek korosztályok számára pedig egyáltalán nem szükségszerű, hogy ugyanazon feszültség felhalmozódás várjon rájuk. Ha másért nem, hát éppen ezért érdemes az összefüggéseket a fordított logika alapján is végigkövetni, vagyis azt, hogy mennyiben lenne szükség tömegméretűen egészen más típusú ifjúsági közösségek működésére ahhoz, hogy ezek a feszültségek ne szaporodó, hanem csökkenő tendenciát mutassanak a jövőben. Ennyiben az ifjúság közösségei alakulásának útja, s ezek perspektíváinak mérlegelése átvezeti a gondolkodót a magyar társadalom előtt álló hallatlan nagy léptékű reform kényszerék megértésének nehézségeihez.

Önálló ifjúsági megoldások nemigen képzelhetők el, de az elképzelhető, hogy az ország egy más modell keretei között működjön, mert más kiútja már nincs, és ezt ma már nemcsak az elemző logika, hanem a kényszer is diktálja nam mint nap.